

Ə.Qafarlı

(əvvəli ötən sayımızda)

Bunu, arxalarında bir sıra beynəlxalq qüvvələrlə yanaşı, Sovet Rusiyasının dayandığı erməni milli şurası da yaxşı anlayır, məhz Azərbaycan üçün son dərəcə əlverişsiz bir şəraitdə İrəvanı ondan istəyirdi. Bunu, Fətəli xan parlamentdəki ilk çıxışında da dolayısıyla etiraf etmişdi:

«Hökumətimiz öylə bir zamanda təşəkkül etmişdi ki, bir kənddən o biri kəndə getmək qorxulu idi. Gecə yatanda sabaha çıxmaq ümidi yox idi. Heç kəsin irzi, namusu, canı, mali əmniyyətində deyildig idarələrin adı var isə də, özü yox idi. Hərə başına beş-on addam yığıb bir hökumət, bir qanun düzəltmiş idi. Güclü olanlar özünü ağa hesab edirdilər».

Heç bir əsgəri qüvvəyə malik olmayan Azərbaycan Milli Şurası bir tərəfdən Azərbaycanın Şərqi hissəsində faktiki hakimiyyətə malik olan Stepan Şaumyanın başçılıq etdiyi bolşevik-daşnaklara, digər tərəfdən Azərbaycanın Qərbi hissəsində İrəvan, Naxçıvan və ona yaxın ərazilərdə işğalçılıqla məşğul olan Andranikin quldur qüvvələrinə qarşı mübarizə aparmalıydı.

Bu mənada Milli Şuranın o cümlədən, Fətəli xanın rəhbərlik etdiyi ilk hökumətin böyük uğurları ilə yanaşı, onların iradəsinə zidd olan, ancaq məcburiyyət qarşısında «İrəvanın ermənilərə güzəştə gedilməsi» kimi bəzi uğursuzluqları da olmuşdu. Ancaq bu məsələdə o da nəzərə alınmalıdır ki, Milli Şura müəyyən şərtlərlə - ermənilərin Naxçıvan və digər ərazilərimizə iddialardan əl çəkməsi və müharibəni dayandırması halında belə bir güzəştə getmişdi. Ermənilərin buna əməl etməyəcəyi təqdirdə isə Milli Şuranın həmin qərarı qüvvədəndən düşmüş hesab olunacaqdı.

Hər halda, Fətəli xan Xoyski və onun silahdaşları (M.Ə.Rəsulzadə, N.Yusifbəyli və b.) həmin dövrdə Azərbaycan xalqı, Azərbaycan dövləti üçün mümkün olan nə var idisə, onu da etdilər. Bununla da onlar müəyyən uğursuzluqlara baxmayaraq, adlarını tarixin qızıl səhifəsinə yazdılar. Şübhəsiz, bunların arasında ən alisi Azərbaycan Cümhuriyyətinin istiqlalı idi.

1918-ci il dekabrın 7-də Azərbaycan parlamentinin ilk təsis iclasında Fətəli xan Xoyski bununla bağlı çıxışında deyirdi:

«Bugünkü gün Azərbaycan üçün böyük əziz mübarək gündür ki, yuxumuzda görməzdik, əqlimizə gəlməzdi».

Xoyskinin çıxışının ana məzmunu o idi ki, Azərbaycan xalqı artıq milli bayrağı, milli ordusu, milli dili, milli demokratiyası olan müstəqil bir dövlətdir:

«Qüvvəmiz qədər vəzifəmizi ifa etdik. Hələ çox şey edə bilməmişik, amma bunu cürətlə deyə bilərəm ki, hökumətin nöqsanları ilə bərabər yol göstərən işiqlı ulduzu bu şüar olmuşdur: Millətin Hüququ, İstiqlalı, Hürriyyəti».

Fətəli xan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ilk hökumətini formalaşdırıb. İlk dəfə olaraq o, Azərbaycanda ali təhsil ocağının yaranmasının vacibliyini qeyd edib. Fətəli xan Azərbaycan təhsilinin flagmanı olan Bakı Dövlət

Universitetinin təşəbbüskarıdır. Ən nəhayət, məhz o, Azərbaycanda baş nazir idarə formasının əsasını qoyub və Azərbaycanın ilk baş naziri kimi tarixə düşüb.

1918-ci il iyunun 17-də M.Ə. Rəsulzadənin sədrliyi altında Azərbaycan Milli Şurasının iclası oldu, yeni hökuməti təşkil etmək Fətəli xan Xoyskiyə tapşırıldı. O, Azərbaycan Respublikasının ikinci Nazirlər Kabinetini təşkil etdi. F.Xoyski ikinci kabinetdə Nazirlər Şurasının sədri və ədliyyə naziri vəzifələrini yerinə yetirdi.

Fətəli xan Xoyski sonralar Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ədliyyə naziri (1918) və xarici işlər naziri (1918-1919 və 1919-1920) vəzifələrində çalışdı.

Fətəli xan yüksək əxلاق sahibi və vicdanlı dövlət xadimi idi. 1919-cu ilin fevralında onun hökumət kabinetində çalışan bir şəxsin neftlə bağlı korrupsiyada iştirakını öyrənəndə baş nazir vəzifəsindən istefa verdi. Onun özü-

mətdə xarici işlər naziri vəzifəsini tutmuş və 1920-ci ilin aprel hadisələrinə qədər həmin vəzifədə çalışmışdı...

Fətəli xan Xoyski 1920-ci il yanvarın 11-də Azərbaycan Cümhuriyyətinin Paris sülh konfransının iştirakçı dövlətləri (Fransa, İngiltərə, ABŞ və b.) tanınmasını böyük sevincle qarşılamış və bununla bağlı parlamentdəki çıxışında demişdi:

«Bu yalnız bizim üçün deyil, ümum türk milləti və türk aləmi üçün böyük bir bayramdır. Böylə bir günü dərk etmək üçün qeyri-millətlər on illərlə çalışmışlar. Biz isə onu az müddətdə bir il yarım içərisində qazandıq. Böylə az müddətdə istiqlalıyyətini alan bir millətin onu möhkəm saxlayacağına əminəm».

1920-ci ilin aprelinde Azərbaycan Cümhuriyyəti Sovet Rusiyası tərəfindən işğal edildikdən sonra Fətəli xan Gürcüstana-Tiflisə getməyə məcbur oldu.

Baş nazirimizə edilən xain sui-qəsd

Bu işi də ermənilər həyata keçirmişdilər...

nə qarşı heç bir şübhə olmasa da, vəzifədən getməyə üstünlük verdi.

Fətəli xan Xoyski Azərbaycan Cümhuriyyəti dövründə üç dəfə

O dövrdə Məhəmməd Əmin Rəsulzadə Lahıca gizli həyat yaşamağa məcbur olarkən, Fətəli xan Xoyski, Həsən bəy Ağayev Azərbaycanı tərk etməli oldular.

şeviklər tərəfindən işğal edilmişdi. Onlar düşünürdülər ki, orada qalacaqlar və özlərinin siyasi fəaliyyətlərini davam etdirəcəklər. Yenidən Azərbaycanın bütövlüyü üçün çalışacaqlar. Fətəli xan Xoyski də bu istəklə Gürcüstana üz tutmuşdu.

Amma Tiflisdə bolşeviklər onu təqib etməyə başladılar. Bu iş xain ermənilərə həvalə olunmuşdu.

Nəhayət erməni quldurları 1920-ci il iyun ayının 19-da Fətəli xanı qətlə yetirdilər. Qatillər "Daşnaksütyun" partiyasının üzvləri Aram Erkanyan və Misak Qriqoryan idi, onlar Tiflisdəki İrəvan meydanında Fətəli xan Xoyskiyə arxadan atəş açaraq öldürdülər. Onu şəhid etdilər.

Fətəli xan indiki Tbilisi botanika bağının ərazisində yerləşən köhnə müsəlman qəbiristanlığında dəfn edilib. Onun dəfn mərasimini Tiflisdəki İran konsulluğu həyata keçirib.

Fətəli xan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ilk hökumətini formalaşdırıb.

İlk dəfə olaraq o, Azərbaycanda ali təhsil ocağının yaranmasının vacibliyini qeyd edib. Fətəli xan Azərbaycan təhsilinin flagmanı olan Bakı Dövlət Universitetinin təşəbbüskarıdır. Ən nəhayət, məhz o, Azərbaycanda baş nazir idarə formasının əsasını qoyub və Azərbaycanın ilk baş naziri kimi tarixə düşüb.

1918-ci il iyunun 17-də M.Ə. Rəsulzadənin sədrliyi altında Azərbaycan Milli Şurasının iclası oldu, yeni hökuməti təşkil etmək Fətəli xan Xoyskiyə tapşırıldı. O, Azərbaycan Respublikasının ikinci Nazirlər Kabinetini təşkil etdi. F.Xoyski ikinci kabinetdə Nazirlər Şurasının sədri və ədliyyə naziri vəzifələrini yerinə yetirdi.

hökumət kabinetini formalaşdırmaq etimadını qazanmışdı. 1919-cu ilin dekabrında isə Nəsim bəy Yusifbəylinin təşkil etdiyi hökü-

çünki başa düşürdülər ki, onlara qarşı ciddi cəza tədbirləri görülməz.

O zaman Gürcüstan hələ bol-

Fətəli xan Xoyskinin ailəsi də 1920-ci ildən sonra təqib olunub. Fətəli xan sonralar islamı qəbul edərək Ceyran xanım adını almış

Yevqeniya Vasilyevna ilə evli idi.

Fətəli xan Xoyskinin üç övladı olub: qızı Tamara (1902-1990), oğlanları Murad (1910-1973) və Ənvər (1914-1935).

Maraqlıdır ki, qızı Tamara xanım məşhur bolşevik, sonralar Azərbaycan SSR-də müxtəlif vəzifələrdə çalışmış Mirzə Davud Hüseynovla evli idi. Mirzə Davud Hüseynov 1930-cu illərdə represiyaya uğramış, ona Bakıda məhkəmə qurulmuş və "xalq düşməni qızı" ilə evləndiyinə görə ittiham etmişdilər. Məhkəmənin qərarı ilə Mirzə Davud Hüseynov güllələnmişdi.

Sonra Xoyskinin qızı Tamara xanıma əri güllələndəndən sonra 10 il həbs cəzası kəsiblər. Daha sonra Orta Asiyaya sürgünə göndəriblər. 1956-cı ildə Tamara Xoyski bəraət ala bilib. Bəraət alandan sonra o, uzun müddət Moskvada yaşayıb və ömrünün sonlarında Bakıya qayıdıb. 1990-cı ildə Bakıda tək-tənha yaşadığı mənzildə dünyadan köçüb.

Xoyskinin böyük oğlu Murad Bakıda nəqliyyat idarəsində çalışıb. O, 62 yaşında vəfat edib.

Kiçik oğlu Ənvər isə diabet xəstəliyi ilə əlaqədar Moskvada eməliyyat olunduqdan sonra nar-kozdan oyanmamışdı...

Qeyd edək ki, 2020-ci il sentyabrın 20-dən noyabrın 10-dək davam etmiş Vətən müharibəsinin iştirakçılarından biri də Fətəli xan Xoyskinin həyatda olan yeganə varisi, nəticəsi Murad Hüseynovdur. O, sentyabrın 27-dən etibarən Azərbaycan ordusunun sıralarına qoşulub və Qarabağın işğaldan azad olunması uğrunda döyüşüb.

Prezident İlham Əliyevin sərəncamına əsasən, Murad Fərhad oğlu Hüseynov "Laçının azad olunmasına görə" medalı ilə təltif edilib.

Murad Hüseynovun anası Tamara Xoyski Fətəli xanın nəvəsidir. Tamara xanım Fətəli xan Xoyskinin oğlu Muradın qızıdır. Murad Hüseynova babasının adı verilib.